

Ali pedaqoji məktəb tələbələrinin peşə fəaliyyətinə hazırlığının

psixoloji məsələləri

Nuralı Çələbiyev

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Şəki filialının dosenti,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Milli təhsil sistemimizdə həyata keçirilməkdə olan davamlı islahatların və innovasiya proseslərinin məzmununda ali pedaqoji təhsil sahəsində mütərəqqi yeniləşmə meylləri özünəməxsus yer tutur. Tələbə -gənclərin pedaqoji peşə fəaliyyətinə hazırlanmasını həyata keçirən ali pedaqoji təhsil müəssisələrinin qarşısında duran mühüm tələblərdən biri də gənc pedaqoqların peşəkar pedaqoji fəaliyyətə yüksək nəzəri və praktik hazırlığını təmin etməkdən ibarətdir. Hal-hazırda ali təhsil üzrə pedaqoji kadr hazırlığı respublikada 12 dövlət, 10 özəl ali məktəb tərəfindən həyata keçirilir.

XXI əsrə qədəm qoymuş Azərbaycan demokratik prinsiplərə əsaslanan sərbəst bazar iqtisadiyyatı yolunu seçmişdir. Ölkədə yeni tarixi şəraitin tələbləri ilə uyğunlaşa bilən gələcək nəsillərin tərbiyə edilib vətəndaş yetkinliyi bazasında cəmiyyətə fəal inteqrasiyanı təmin etmək üçün məktəbin və onun aparıcı qüvvəsi olan müəllimlərin üzərinə artan məsuliyyət qoyulmuşdur.

Pedaqoji peşə fəaliyyəti ölkənin yaradıcı potensialının yüksəldilməsinə, yaradıcı insanın formalaşdırılmasına yönəlmiş şəxsiyyət –vətəndaş tərbiyəsinə xidmət edən “insan-insan” münasibətləri üzərində qurulan insan fəaliyyəti sahəsidir.

Müasir qloballaşan dünyada ictimai, siyasi, iqtisadi və mənəvi münasibətlər dərin dəyişikliklərə məruz qalır. Yaşadığımız açıq cəmiyyətdə insan münasibətlərinin xarakterində baş verən dəyişikliklər cəmiyyətin ən fəal sosial təbəqəsi olan gənclərə daha güclü təsir göstərir. Özünün gələcək həyat və fəaliyyətini pedaqoji peşə ilə bağlamaq yolunu seçmiş tələbə-gənclərdə ali təhsil dövründə ixtisas və peşə hazırlığı gedişində pedaqoji peşə fəaliyyətinin spesifik cəhətləri, müəllim əməyinin psixoloji xüsusiyyətləri, peşəkar müəllimin şəxsiyyətinin spesifik psixoloji siması və bu peşənin digər peşə qrupları ilə müqayisədə məxsusi əlamətlərinin öyrədilməsi ali təhsil müəssisələrində pedaqoji kadr hazırlığı qarşısında duran xüsusi önəm kəsb edən məsələlər sırasındadır. Müasir açıq cəmiyyətdə müəllimin sosial statusunda kəskin dəyişmələr baş verməkdədir. Bazar iqtisadi münasibətləri cəmiyyətdə tarixən təşəkkül tapmış pedaqoji dəyərlərə, aksioloji amillərə, pedaqoji peşənin nüfuzuna təsirsiz ötürüşür. Cəmiyyətdə baş verən sosial-mənəvi münasibətlərdəki dəyişmələr gənclik dövründə insanın psixikasında yaş və fərdi dəyişmələrlə müşayiət olunur. Bu təsirlərin real nəticələrini nəzərə almadan, yeni mənəvi münasibətlərin koordinasiyasını təmin etmədən ali məktəbdə yüksək ixtisaslı mütəxəssis hazırlığını həyata keçirmək mümkün deyildir.

Ali məktəb tələbələrinin peşəkar pedaqoji fəaliyyətə hazırlığının başlıca amillərindən biri onlarda pedaqoq şəxsiyyəti keyfiyyətlərinin, xüsusilə pedaqoji bacarıq, vərdiş və qabiliyyətlərin

formalaşdırılması, peşəkar fəaliyyətə psixoloji hazırlığın təmin edilməsidir. Burada əsas diqqət yaxşı müəllim olmaq üçün zəruri olan keyfiyyətlərin müəyyənləşdirilməsi zərurətinin dərk edilməsinə və onların mənimsənilməsinə yönəldilməlidir. Pedaqoq kifayət qədər ünsiyyət bacarıqlarına malik olmalıdır. Ünsiyyət insanlarla emosional əlaqələr yaratmağın, əməkdaşlığa meyl göstərmənin, bu prosesə sərbəst qoşulmanın zəruri şərtidir. Pedaqoq peşəsi üçün ekspressiv qabiliyyətlər, başqa sözlə desək, yüksək plastik davranış, bu və ya digər pedaqoji situasiyada asan, rəşional və adekvat reaksiya göstərmək qabiliyyəti təqdir edilən zəruri qabiliyyətlər kimi dəyərləndirilir. Bütün bunlarla yanaşı, pedaqoq özünün şəxsi psixoloji keyfiyyətlərinə görə yüksək emosional sabitliyə, düşüncəyə, emosiyogen konfliktli situasiyalarda tolerantlığa malik olmalıdır.

Pedaqoq üçün yüksək peşəkarlığın spesifik xüsusiyyətlərindən biri suqgestiv qabiliyyətlər ətrafında cəmlənən, başqa adamın davranışına təlqinedici təsir qabiliyyətidir. Bu göstərici vətəndaş məsuliyyəti və peşə borcu hissindən irəli gələn, intellektuallıq, özünə nəzarət və özünütənzimlə şərtlənən sosial dominantlığın göstəricisidir.

Məlumdur ki, hər bir fəaliyyətin strukturunda bacarıq və vərdişlər nisbi müstəqilliyə malik komponentlər kimi özünü göstərir. Pedaqoji fəaliyyətin bu cəhəti pedaqoji texnika termini ilə uyğunluq təşkil edir. Pedaqoji məsələlərin müvəffəqiyyətlə həlli müəllimdən yüksək peşə hazırlığı və xüsusi biliklərlə yanaşı, peşə borcunun dərk edilməsinə və buna müvafiq motivlər sahəsinin olmasına da tələb edir. Real peşəkar fəaliyyətdə hər bir konkret pedaqoq həm şəxsiyyət, həm də təsiretmə funksiyasını yerinə yetirən subyekt rolunda çıxış edir. Pedaqoq bir şəxsiyyət kimi öz peşəkar fəaliyyətində təmsil olunduğu cəmiyyətin dəyərlərinin daşıyıcısı funksiyasını icra edir və bu cəmiyyətin tələbləri mövqeyindən çıxış edir.

Xüsusi pedaqoji-psixoloji tədqiqatlar nəticəsində sübut olunmuşdur ki, peşəkar pedaqoji fəaliyyətin səviyyəsini səciyyələndirən spesifik və bütövlükdə əhəmiyyətli diferensial əlamətlərdən biri də bacarıq və ya ustalıqdır. Peşəkar əhəmiyyətli bacarıqlarda pedaqoqun praktik istiqaməti, şəxsiyyətinin keyfiyyətləri, peşəkar bilikləri və peşə texnikasını mənimsəmə səviyyəsi əks olunur. Pedaqoji ustalıq qeyd olunan keyfiyyət və xüsusiyyətlərin özünəməxsus vəhdəti kimi pedaqoqun peşəkar hazırlığı səviyyəsinin daha xarakterik göstəricisi kimi çıxış edir. Bu cəhətdən biz qeyd edə bilərik ki, pedaqoji bacarıq və ustalıq pedaqoqun şəxsiyyət və subyektiv keyfiyyətlərinin özünəməxsus konkret təzahürüdür. Pedaqoji ustalıq fəaliyyətin fərdi-psixoloji strukturunda peşəkar əhəmiyyətli normaların və şəxsiyyət xarakteristikasının əksidir.

Pedaqoqun peşəkar ustalığının psixoloji strukturunda “insan-insan” münasibətləri fonunda pedaqoji təsirin səmərəliliyini şərtləndirən intuitiv və rəşional anlamanın və qarşılıqlı təsir proseslərinin psixoloji təbiətinin araşdırılması aktual vəzifə kimi nəzərdə tutulmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu amil son onilliklərdə psixologiya elmində xüsusi təsir amili kimi qiymətləndirilən

pedaqoji ünsiyyət probleminin öyrənilməsinə marağın əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmuşdur. Müasir dövrdə pedaqoji fəaliyyətin yaradıcılıq növlərindən biri olması problemi də maraq doğurur. Bu hər şeydən əvvəl fəaliyyətin icrasını şərtləndirən amillərin, mexanizm və qanunauyğunluqların irəlicədən planlaşdırılması ilə bağlıdır. Məsələ bundadır ki, pedaqoji əməyin yaradıcı əmək olması, onun romantikası haqqında tez-tez danışılır, lakin bu fikirlər təəssüf ki, deklorativlikdən uzağa getmir. Hər bir pedaqoq öz sosial missiyasını düzgün anladıqda tərbiyənin mənəvi yaradıcılıq prosesi olması məsuliyyətini dərk etmiş olur. Təlim də yaradıcı prosesdir, elmdə və ictimai praktikada əldə edilmiş nailiyyətlərin konkret pedaqoji situasiyada tətbiqinə əsaslanan öyrətmə fəaliyyətidir. Tələbələrin peşəkar müəllimliyə hazırlığında ümumnəzəri, pedaqoji, metodiki bilik və bacarıqlarla yanaşı, psixoloji hazırlıq məsələləri də xüsusilə mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Pedaqoji ali və orta ixtisas müəssisələrində hələ də əsas diqqət tələbələrə fənn üzrə elmlərin nəzəri əsaslarının dərinədən öyrədilməsinə yönəldilmişdir. Lakin onların pedaqoji ustalılıqla bağlı vərdislərə yiyələnməsinə, psixologiya elmini dərinədən mənimsəmələrinə lazımi əhəmiyyət verilmir. (1,17)

Bir sıra tədqiqatların nəticələri sübut edir ki, pedaqoqların əksəriyyəti ali məktəbdə aldıkları psixoloji hazırlığın, xüsusən praktik hazırlığın səviyyəsindən razı deyillər. Pedaqoji ali məktəblərin məzunları “psixoloji nəzəriyyələrin konstruktiv imkanlarını dərk etmir” (Y.N.Kulyutkin), ali məktəbdə aldıkları psixoloji biliklərdən faydalanmağı bacarmır və ya faydalana bilmirlər” (B.M.Masterov). Ali məktəblərdə psixologiya fənnini tədris edən müəllimlərin özlərinin praktik sahədə psixoloji hazırlığı qaneedici deyildir.(4,49)

Uzun illik təcrübə və müşahidələr göstərir ki, gənc mütəxəssis nəzəri və təcrübi baxımdan nə qədər yaxşı hazırlığa malikdirsə, o, əmək fəaliyyətinə bir o qədər inamla başlayır. Pedaqoji təhsil müəssisəsində təlimin uğurları heç də həmişə müstəqil əmək fəaliyyəti üçün səmərəli başlanğıcı təmin edə bilmir, öz növbəsində peşə fəaliyyəti zamanı gənc mütəxəssisin qarşılaşdığı çətinliklər və risk situasiyaları onun seçdiyi peşəyə neqativ münasibətinin yaranmasına səbəb olur. Peşə hazırlığında şəxsiyyətin fərdi xüsusiyyətlərinin, xüsusən şəxsiyyətin idrakı və emosional komponentlərinin və münasibətlər sisteminin önəmli rolu vardır. Bu amillər peşəseçmə və fəaliyyət növləri ilə sıx bağlıdır və onların peşə fəallığının inkişafında rolu eyni deyildir. Əgər peşə insanı cəlb edirsə və o seçdiyi peşənin romantikası ilə yaşayırsa, müvəqqəti böhranlar, əhvalın enməsi halları təhlükəli deyil.

Rus psixoloqu L.M.Mitina müəllim şəxsiyyətinin ierarxik-struktur modelini tərtib etmiş və buraya müəllim şəxsiyyəti üçün zəruri olan işgüzarlıq, uşaqların uğursuzluğuna ehtiyatlı münasibət, uşaqları sevmə, ideya inamı, pedaqoji erudisiya, ciddilik, emosionallıq və s. daxil olmaqla, 49 şəxsiyyət keyfiyyətinin adını daxil etmişdir.(3,21) Müəllimin əməyi çoxcəhətli və mürəkkəb bir fəaliyyət sahəsidir. Cəmiyyətdə baş verən dərin sosial-iqtisadi və mənəvi dəyişiklər fonunda

müəllimin peşə fəaliyyətinin ənənəvi funksiyaları da kəskin dəyişikliklərə məruz qalır. Müasir elmi-texniki tərəqqi cəmiyyətdə informasiya partlayışına səbəb olmuşdur. Belə bir şəraitdə pedaqoji peşə fəaliyyətini seçən hər bir gənc tələbəlik illərində pedaqoji ustalığın əsaslarına dərindən bələd olmaqla yanaşı, təlim və tərbiyə sahəsinə aid olan biliklərini, bacarıq və vərdişlərini daim təkmilləşdirməlidir.

Artıq orta təhsil dövründə bir sıra şagirdlərdə pedaqoji peşəyə meyl yaranır, yuxarı siniflərdə isə peşə maraqları sabitləşir. Ali məktəbə daxil olduqdan sonra tələbələrə nəzəri fənlərlə yanaşı ümumpeşə hazırlığı fənləri də tədis edilir. Tələbələr pedaqoji ustalığın əsasları ilə tanış olur, onun mühüm komponentlərindən biri kimi pedaqoji texnikaya yiyələnirlər. Pedaqoji texnikaya sahib olan tələbə-gənclər uşaqlarla ünsiyyət üslublarına, özlərinin və şagirdlərin psixi vəziyyətini idarə etmək bacarıqlarına, temp hissəsinə yiyələnir, pedaqoji fəaliyyət zamanı müəllimin qarşılaşa biləcəyi psixoloji maneələr və situasiyalarla tanış olurlar.

Psixologiyanın tədrisi prosesində tələbələr gələcək peşə fəaliyyətində şagirdlərlə ünsiyyət üçün zəruri olan davranış modelləri, onların psixoloji xarakteristikası ilə tanış olur, konfliktli situasiyaların rasionallaşdırılmasının yollarını mənimsəyirlər. Bu, tələbələrə pedaqoji ustalığın zəruri mənbəyi olan psixoloji biliklərin əsasları ilə silahlandırır ki, bu da şagirdlərlə qarşılıqlı münasibətlərdə psixoloji təsir üsullarından, öyrədici, tərbiyəedici və inkişaf texnologiyalarından məqsədyönlü istifadə üçün geniş imkanlar yaratmış olur. Pedaqoji prosesdə müsbət nəticə verə biləcək yeniliklərin, yeni pedaqoji münasibətlərin formalaşması, hazırlanması, mənimsənilməsi, onlardan istifadə olunması, müsbət nəticələrin yayılması ali pedaqoji təhsilin inovativ xarakteristikasını əks etdirir.

Müəllimin şəxsiyyət keyfiyyətləri və bunlara əsaslanan pedaqoji peşə mədəniyyəti və mərifəti pedaqoji qabiliyyətləri onun gələcəkdə peşə səriştəliliyinin, şəxsi nüfuzunun və yaradıcılığının zəruri şərtidir. Pedaqoji baza-peşə təhsilinin həyata keçirilməsi üçün yeniləşən tədris planlarında praktik müəllim hazırlığını təmin edən III blokda ümumi tədris müddətinə ayrılan saatların ən azı 40%-i həcmində vaxtın ayrılması və həmin blokda pedaqoji –psixoloji fənlər, uşaqlar haqda biliklər tədrisin peşəkarlıq bilikləri, təhsilin idarə edilməsi, məktəb həyatını əks etdirən fənlər və s. nəzərdə tutulmuşdur.

Ali təhsil dövründə tələbələrin pedaqoji təcrübələri onların peşəkarlıq keyfiyyətlərinin səciyyəsinə yoxlamaq və qiymətləndirmək üçün vacib amil olmaqla yanaşı, hər bir tələbənin müstəqil peşə fəaliyyətinə praktik hazırlığının monitorinqidir. “Gənc müəllim” anlayışı pedaqoji peşə fəaliyyətinə qoşulan şəxsin sosial xarakteristikasının əsas cəhətidir və burada yaşın gənc müəllimin psixikasına və davranışına təsirini nəzərə almaq vacibdir. Gənc mütəxəssis müstəqil peşə fəaliyyətinə ilk addımlarını atarkən onun yaşadığı və işlədiyi mühitin, buradakı şəxsiyyətlərsarası münasibətlərin xarakterinin, kollektivdəki psixoloji iqlimin və rəhbərlik üslubunun xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ciddi amildir. Gənc müəllim peşə fəaliyyətinə ailə tərbiyəsinin və ətraf mühitin təsiri ilə formalaşmış

müəyyən dəyərlər sistemi ilə daxil olur. (5,51) Pedaqoji kadr hazırlığında müasir psixologiya elminin nailiyyətlərindən bəhrələnməklə müəllim həm özünün peşəkarlığını yüksəltmək, həm də müasir məktəblinin mənəvi dünyasına, istedad və üstün qabiliyyətlərinin inkişafına, eləcə də, onun idrak və sosial fəallığının optimallaşdırılmasına nail olmaq imkanı əldə etmiş olur.

Ali pedaqoji təhsil sistemində təlim dövrünü 18%-ni əhatə edən pedaqoji –psixoloji fənlərin daxil olduğu “Ümumpeşə hazırlığı” blokuna daxil edilən fənlər (təxmini 22%-i) müəllimin pedaqoji özünüdərkətməsinə, təhlil metodu əsasında onun yaradıcı fəaliyyətinin inkişafına, pedaqoji fəaliyyətin layihələşdirilməsi, refleksiya və müəllimin “Mən” – konsepsiyasının formalaşdırılmasına xidmət edir. (2,50)

Respublikada ali pedaqoji təhsilin konsepsiyası əsasında yeni hazırlanmış baza tədris planlarında “Pedaqogika”, “Psixologiya”, “Təhsilin əsasları” kimi məcburi fənlərlə yanaşı, “Müasir dövrün təhsil problemləri”, “Tərbiyəçinin pedaqoji qabiliyyətləri və peşə mədəniyyəti”, “İnnovasiya pedaqogikası və psixologiyası”, “Müasir təlim texnologiyaları” və “Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsili” adlı tam yeni olan seçmə fənlərin tədrisi də nəzərdə tutulmuşdur.

Müasir təhsil konsepsiyası və pedaqoji innovasiyalar psixoloji bilik və bacarıqlara sahib olmanı yeni pedaqoji və metodiki təfəkkürlü müəllimin peşə norması hesab edir.

N.Chalabiyev

**Psychological questions about preparing of being professional
the high school students.**

Summary.

This article deals with psychological questions of, the preparing the high education students in the educational establishment. The author tried to open the specific characteristics of preparing the student as a professional cadre.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı. B., “Çaşıoğlu”, 1999.
2. Azərbaycan Respublikasında fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığının milli konsepsiya və strategiyası. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 17 fevral 2006-cı il.
3. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал (психологические проблемы) М., «Пед. Общ. России», 1994.
4. Педагогическая психология. (Пед ред. Н.В.Клюевой) М., «Владос –пресс», 2003.
5. Профессия учитель: беседы с молодыми учителями. /Под. ред. В.Г.Онушкина, Ю.Н.Кулюткина, С.Г.Вершловского.) М., «Педагогика», 1987.